

Bod Péter, „a magyar könyvek rokonszenves szerelmese”

Szubjektív gondolatok...

Van valami különös abban a felfokozott érdeklődésben, amit az ezredvégi ember és a tudományos gondolkodás a 18. század iránt tanúsít.

Talán egy értékvesztett világ értékkeresésének megnyilvánulása ez a folyamat...

A könyvet, az irodalmat, a kultúrát devalváló korunk antitézise is ennek a kalandos évszázadnak a könyves kultúrájában található meg. E gondolat inspirált a 18. század egyik – művelődéstörténeti szempontból – reprezentáns alakja, a háromszéki prédikátor, *Felsőcsernátoni Bod Péter* életének és munkásságának áttekintésére. Hiszem, hogy Bod Péter életútja, a könyvekhez való viszonya szakmánk művelői, a könyvtárosok számára különösen vonzó és tanulságos lehet.

... és objektív megközelítések

Ki volt Bod Péter?

Az Akadémiai Kiadó 1964-es magyar irodalomtörténete szerint „a kései barokk évtizedek legnagyobb magyar tudósa”, a korabeli erdélyi művelődés legkiválóbb szelleme volt.

Termékeny munkásságának tudományos igényű feldolgozására az első kísérlet *gr. Mikó Imre* nevéhez fűződik. A tudós életét és irodalmi tevékenységét egész egyetemességében áttekintő munka – több éves gyűjtés eredményeként – *Sámuel Aladár* ev. református lelkész dolgozata. Ezt követően majd 40 évig Bod Péter neve kívül esett a könyvkiadás és a tudományos élet látókörén. 1940 után *Jancsó Elemér* aprólékos kutatásai nyomán került ismét a gazdag életmű a figyelem középpontjába. 1942-ben *Iványi Ferenc* *sodró lendületű, gyönyörű nyelvezetű regényt írt a prédikátor életéről. Azóta újabb elemző értékelések születtek (Benkő Samu, Kosáry Domokos, Tarnai Andor), számtalan magyar lexikon jegyzi a nevét. Mégis úgy gondolom, hogy életműve kultúránk számára még alig – és csak kevesek számára – ismert érték.*

Valamennyi értékelője mást emelt ki Bod Péter munkásságából. Megtehették, hiszen enciklopédikus műveltsége sokoldalú tevékenységre predesztinálta. A művelődés majd minden területén (irodalom, történetírás, államismeret, jog, nyelvtudomány, könyvtárügy stb.) jelentőset alkotott.

„*Pap és író, tudós és hazafi, gyűjtő és feldolgozó*”¹ – írja róla *Sámuel Aladár*.

Ez a tanulmány a gyűjtő és feldolgozó emberről szól, „a magyar könyvek rokonszenves szerelmese”-nek² kíván emléket állítani.

A kiterjedt életút és életmű áttekintésekor elsősorban azokat az elemeket emelem ki, melyeknek könyv- és könyvtártörténeti vonatkozásai vannak, illetve amelyek a kor könyves kultúráját is pregnánsan jellemzik.

Az indulás (Felsőcsernáton)

„Én, Bod Péter, Erdélynek abban a részében, amely Moldvára tekint, ... Felsőcsernáton községben, Kézdiszékben, a székelyek között születtem az 1712- ik évi február hó 22-ik napján” – így kezdi Önéletírását.

Ide kívánczik még egy gondolat a visszaemlékezésből. *„Atyám nem volt tudományos képezve, hanem minden tanultság híjával lévén, gyakran panaszkolt a szerencsétlen sorsát és neveltetését. Ezért annál nagyobb szenvedelemmel szánt engem arra, hogy jártasságot nyerjek a finomabb tudományokban.”*³

Az atyai útravaló tehát: a székely szegénységből való kiemelkedés egyetlen útja a tudáson át vezet. Innen eredeztethető az a mérhetetlen tudásvágy, amely végigkíséri Bod Péter egész életét, segíti a nehézségek leküzdésében, és a könyv barátjává teszi őt.

A könyvtáros (Nagyenyed)

Bontakozó értelme a nagyenyedi kollégiumban ideális terepre talált.

Az éles eszű ifjút tanárai kedvelték, elismerésük jeléül az iskola rektor-professzora, Szigeti Gyula István megbízta a kollégium könyvtárának gondozásával. (Iványi Ferenc Bod Péterről írt regényében megjegyzi, hogy ezzel a gesztussal becsülethez akarták juttatni a kiváló diákot, ha már osztályjurátust nem tudtak formálni belőle, mivel éppen a beszéd és az előadás tudománya fészkelődött lassan belé.)

Bárhogy is történt, a nagyenyedi kollégium könyvtárosának lenni megtiszteltetésnek és – a háborús időkben legalábbis – komoly elfoglaltságnak számított. Csak a legjobb diákok kaphatták meg ezt a kinevezést. A könyvbújó, csendes, zárkózott Péter régi álma teljeseedett be ezzel: az iskola legféltettebb kincsének őrzője lett.

Ez a tudományos értékekben és ritkaságokban gazdag főiskolai gyűjtemény mindig is országos fontosságú volt. A kollégium szükségleteit szolgálta, gondosan válogatott, értékes munkákból állt össze. Az iskola rendkívül nagy anyagi áldozatokkal hozta létre, folyamatos gyarapodását az egykori diákok, tanárok hagyatékaik biztosították. (Egy 1752-ben készült katalógus szerint 4000 könyvből állt az állománya, egy későbbi katalógus ennél is nagyobb számot közöl; ezzel a korabeli erdélyi kollégiumi könyvtárak legjelentősebbikének számított, megérdemelt hírnévre tett szert.)⁴

Bod Péter 1736–40-ig kezelte a könyvtárat. Sajátjaként védte, féltette, őrizte a megsárgult kézírásokat, öreg föliánsokat és nyomtatott könyveket.

Négy tanítványa és saját tanulmányai mellett csak éjszakánként jutott ideje olvasásra. Válogatás nélkül, telhetetlenül falta a könyvesház könyveit. Megismerte a régi magyar irodalom nagy alakjait: Komjáti Benedeket, Janus Pannonius verseit, Zrínyi Miklós, Balassi Bálint műveit, Ilosvai Péter és Tinódi Lantos Sebestyén his-

tóriás énekeit, Kézai Simon Krónikáját, Werbőczy István törvény-summáit, Pázmány Péter, Méliusz Péter szavait, Szenci Molnár Albert, Czwittinger Dávid írásait és még számtalan fontos munkát. Teljesen pontos adataink nincsenek a téka akkori állományáról, mert ebből az időszakból nem maradt ránk katalógus. (Időben legközelebbi a már említett 1752-es!)

Nem kétséges, hogy egy ifjú tudósjelöltnek rendkívül előnyös lehetett egy ilyen megbízás, hiszen a csak kevesek számára hozzáférhető, értékes, irodalmat a maga teljességében láthatta és használhatta.

A szomszédban dülő török háborúk azonban beárnyékolta ezt az idillt. A nyugodt olvasgatásnak egyszerre vége szakadt, amikor a gyűjtemény megőrzésére, biztonságba helyezésére kapott felszólítást. Rendkívül nagy felelősség volt ez és sok veszéllyel járt. (Ezt megelőzően ugyanis – tűzvészek, pusztítások, háborúk miatt – már három alkalommal szinte teljes egészében megsemmisült a kollégium könyvtára.)

Ha összegezni akarom Bod Péter diákkönyvtárosi működését, akkor inkább könyvtárőrnek nevezném őt, semmint könyvtárosnak. Tisztelegéssel elvégezte a reá bízott feladatokat, de semmi figyelemre méltó könyvtárosi kezdeményezése nem volt. Gyakorta a tulajdonképpeni bibliothékáriusi tennivalókat is (pl.: a délutáni könyvkiadás – „kölcsonzás”) tanítványaira bízta, ő maga inkább visszahúzódtól olvasgatni. Mivel valószínűleg igen hamar és igen alaposan megismerte az állományt, nem érezte szükségét a részletes, katalógusbeli feltárásnak sem. (Pedig éppen ebben az időszakban a Debreceni Református Kollégium könyvtárosa, Jánki Péter már a könyvek bibliográfiai elfogadható leírását is szorgalmazta a debreceni könyvtárban.)⁵

Feltehetőleg önmaga csak epizódnak tartja életében ezeket az éveket, hiszen Önéletírásában egyetlen mondatot szentelt könyvtároskodásának, s ebben is csupán a könyvtár menekítésével kapcsolatos gondjait említi.

Miért tartom mégis fontosnak ezeket az éveket?

Mert – végigtekintve Bod Péter életén – azt gondolom, hogy olyan élményeket, tapasztalatokat szerzett ebben a könyvtárban, amelyek ugyan ott és akkor nem tudatosultak elméjében, később azonban szerephez jutottak a könyvekhez, az irodalomhoz való erősen érzelmi színezetű viszonyában, és elvezettek fő műve, a Magyar Athenas megírásához. A könyvtárosság segítette hozzá irodalmi ismeretei kibővítéséhez, s ez egész további életére kihatott. Innen eredeztethető a későbbi könyvgyűjtő, bibliográfus és könyvbarát.

A könyvgyűjtő (Leyden)

A nagyenyedi főiskola után, kiváló tehetségének köszönhetően, elnyerte a hollandiai fényes rendek egyik ösztöndíját, amelyet azért alapítottak, hogy két szegény protestáns erdélyi papjelölt a leydeni egyetemen tanulhasson tovább.

A leydeni kollégium könyvtárába százszor belefért az enyedi könyvesház. Bod Péter legtöbb szabadidejét – itt is – a könyvfallal között töltötte. Magyar könyvrókat is talált a polcokon, ahogy Iványi imént említett regényéből kiderül: Borosnyai Zsigmond enyedi professzor írásait – magyarul (!), Bethlen Miklós ön-

életírását – franciául. Állandóan jegyzetelt: anyagot gyűjtött későbbi egyháztörténeti munkájához. Az itt talált régi krónikák felhasználásával írta később a *Historia Hungarorum Ecclesiastica* című művét.

De hiába minden igyekezete, nagy tudása sem tette egyenrangúvá francia és német társaival. Magyarsága miatt lenézték (akárcsak 80 évvel azelőtt Apáczai Csere Jánost). Művelt nyugati társai a magyarokat barbár, tudatlan nemzetnek tartották, akiknek még a nyelve is idegen, hiszen minden nemes ember csak deákul beszél.

Bod Péter igaztatlannak érezte a vádakat. A magyarok között is vannak és voltak nagy emberek – műveik ott sorakoznak az enyedi kollégium tékájában, csak meg kell ismertetni őket a világgal. A jövőendő prédikátor ebben a feladatban találta meg élete célját.

A leydeni évek is gyorsan elszaladtak. Kiváló bizonyítvánnyal, sok új ismerettel és 7 mázsa (más források szerint 15 és fél mázsa) – deák nyelvű – könyvvvel tért haza a „világból” 31 évesen.

A hosszú, több hónapig tartó utazás során számtalan elgondolkodtató élményt szerzett: Nürnbergben csodálkozva látta, hogy az íróknak és a tudósoknak díszes palotájuk van (később javasolja is Erdélyben egy tudományos akadémia felállítását!). Nagy könyvtárakat látogatott meg: „*Nimwegenben, a jezsuiták könyvtárában egy óriási földgömböt néztünk meg, amelynek párját sohasem láttam; egy bizonyos hercegnek készült, a könyvtárba pedig ajándékképpen került*”.⁶ (Az ő majdani könyvtárszobájában is volt egy földgömb!)⁷

A bibliográfus – „Magyar bibliotheca” (Homoródhévíz)

A mély műveltségű ifjú *Árva Bethlen Kata* meghívására, Homoródhévízre került udvari papnak. Bethlen Kata már a kisdíák Bod Péternek is jótékony pártfogója volt, később az ő anyagi segítségével jutott el a nyugati egyetemre.

A könyvszerető grófnőnek híres könyvtára volt, melyben a – régi és új, kizárólag magyar nyelvű – könyvek egyforma bőrkötésben sorakoztak a polcokon, mindegyiknek a felső sarkában három aranyozott betű állt: Á. B. K. Bod Péter eddig csak hallomásból ismerte ezeket, ettől kezdve állandó vendége lett a könyves szobának.

Bethlen Kata marékka adta a pénzt a magyar könyvekért, minden új könyvet meghozatott magának, amelyeket udvari papja azonnal el is olvasott (még a szakácsmesterség könyveit is átlapozta), valamennyi könyv tartalmát emlékezetébe véste, szerzőjükről is feljegyezte a legfontosabbakat.

Volt azonban egy zavaró momentum ebben az idillikus helyzetben: igazi „tanítókönyv”-et sose vásárolt a nagyasszony! Bod kénytelen volt a saját pénzén meghozatni, a grófnő tudta nélkül összelopkodni a kor „tudományos termését”. Így jutott például Ajtai Abód Mihály professzor friss latin grammatikájához vagy Rotarides Mihály új könyvéhez, melyben a Némethonban élő tudós a magyar írókat és tudósokat gyűjtötte össze időrendben. Ennyi lázadás fért bele a hat év „engedelmességébe”, melyet a kedves, zsarnok nagyasszony mellett töltött.

Bethlen Kata új magyar könyvei Bod Pétert is írásra serkentették: három egyházi tartalmú munkát írt ebben az időben, melyeket Kata asszony sorra bekötetett

és felrakott a könyvesszoba polcaira. Más jellegű, tudományos igényű írás Bethlen Kata udvarában nem születhetett. Ennek oka a grófnő mélyen vallásos meggyőződésében rejlik.

Könyvtárának jegyzékszerű katalógusa nem csupán a Bethlen Kata-kutatások elsődleges forrása, a mi szempontunkból is lényeges. A katalógus összeállítója ugyanis Bod Péter volt.

Tudom, hogy a könyvtártudomány terminológiájához szigorúan ragaszkodva nem beszélhetünk „katalógusról”, hiszen „*a könyvtár katalógusa teljes vagy nem teljes lista, mely egy rendezett gyűjtemény állományáról úgy ad képet, hogy e lista alapján bármely könyv visszakereshető. A visszakereshetőséget tartják a katalógus differencia specifikájának.*”⁸ Az itt ismertetésre kerülő jegyzékek nem felelnek meg a visszakereshetőség kritériumának. Inkább nevezhetnénk ezeket a könyvállomány számbavételekor keletkezett *inventáriumnak*. (Keletkezési körülményeit ismerve elképzelhető, hogy hagyatéki inventáriumról van szó, amely Bethlen Kata végrendeletének kiegészítő okmánya volt.) Engedtessek meg mégis, hogy a „katalógus” kifejezést használjam akkor, mikor azt próbálom bizonyítani, hogy a Bod által összeállított inventárium túllép azokon a követelményeken melyeket az ilyen jegyzékekkel szemben támasztunk. (Ezen kívül a szakirodalom is mindenhol így nevezi!)

Két – Bod Péter által összeállított – könyvjegyzékről van tudomásunk. Az első (A) jegyzék végén ez áll: „*Találtaknak az lajstromban November 24. napjaig 1747-dik esztendőben 263 darab könyvek.*”⁹ Ez az összeírás azonban tartalmaz ennél a dátumnál későbbi kiadású könyveket is. Az lehet a magyarázat erre az ellentmondásra, hogy Bod Péter folyamatosan vezetett valamiféle „leltárt” az újonnan érkezett könyvekről.

Ebből a leltárból állhatott össze később (1752 táján) – talán éppen akkor, amikor a végrendelkező Bethlen Katának azt javasolja Bod, hogy gazdag tékáját hagyományozza az enyedi kollégiumra a férje, Teleki József odahagyott könyvei után – egy aprólékos katalógus, mely már messze túlhaladja a középkori vagyoneleltárakban szokásos pontatlan könyvfelsorolásokat. Látszik, hogy a leíró igazi bibliográfusként törekszik a könyvek szabatos leírására. Első adatként a szerzők pontos névalakja szerepel (betűrendbe sorolva), ezt követi a cím, végül a kiadásra vonatkozó adatok: a nyomtatás helye és ideje. Apáczairól például a következőket olvashatjuk: „*Apáczai Tsere János Magyar encyclopediája. Ultrajecti 1653. 12. részben*”.

Az impresszumadatok teszik igazán korszerűvé ezt a katalógust, hiszen ezzel (csaknem) minden, a dokumentum egyértelmű azonosításához szükséges adat felvételre kerül. Sajnos, néhány helyen a cím hiányos vagy körülírt alak, ezért forrásmunkának nem igazán jó. (Érdekes adalék: ebben a jegyzékben helyet kap Bod Péter legelső műve, a Kősziklára épült ház ostroma is, de *író nélkül*.)

A második (B) jegyzék egyértelműen 1752-re datálható. Ez a jegyzék azonban már jóval több, mint egy katalógus. Monok István (a fent említett műben) írja róla: „*Ez a magyar írók munkáit felsoroló irat egy készülő könyvészeti összefoglalás első változata.*”

A fentebb már említett Apáczai mű itt így kerül bemutatásra: „*Apatczai Tsere János sz. i. m. doktor, kolosvári professor 1. Magyar Encyclopaedája. Minden*

igaz és hamis bölcsességnek szép rendbe foglalása. Nyomtatott Ultrajekt. 1653. 12. részben.”

Meg kell jegyezni, hogy nem is csak a Bethlen-téka állományát sorolja fel ez a katalógus: Bod Péter a maga gyűjtéséből is hozzász. Természetesen ebben már saját, nyomtatott könyvei is szerepelnek a saját neve alatt. A katalógus igényeihez képest túlzottan is bőséges adatfelvétel és az összeállítás sajátos módja alapján a *Magyar Athenas* című irodalmi „ki-kicsoda” előmunkálatainak tekinthetjük. Bizonyításképpen álljon itt az Apáczai-szócikk a *Magyar Athenas*-ból: „*APÁTZAI Tserre JÁNOS. Kolosvári professor, a filozofiában és Sz. Írás magyarázásában doktor... Trájektumban laktában adott világ eleibe... 1653-dik eszt. egy Magyar enciclopédiát, azaz minden igaz és hamis bölcsességnek egybefoglalását. 12. r...*”¹⁰

Ezekből a katalógusokból tehát kiderül, hogy milyen jellegű írásokat szeretett Kata asszony, és milyen témáktól zárkózott el, másfelől pedig az, hogy Bod Péter olvasmányműveltsége milyen irányba változott – bővült vagy szűkült – a főúri udvarban.

Láthatjuk, hogy kizárólag zsoldárok, térítő és kegyes írások, igemagyarázatok, ájtatosságok, elmélkedések, katekizmusok, imádságoskönyvek, a szakácsmesterség könyvei, álomfejtések és orvosi füvekről szóló írások alkották a könyvtárát.

A nyomtatott könyveken kívül Kemény János fejedelem és Bethlen Miklós életírását olvashatta magyarul, de csak kéziratos fóliánsban.

A história műfaja és a történelmi témájú művek teljesen kimaradtak ebből a gyűjteményből! (Nem így Bod Péter lelkéből! Az edesapjától hallott székely népmesék hősei, az enyedi könyvtár homályában töltött sok-sok óra, a leydeni könyvtár ritkaságai mind-mind kárpótolták – már jó előre – ezért a hiányért. És éppen ekkor, éppen itt, ebben a történelmet kizáró világban Erdélyország történetét gyűjtögette).

Talán nem becsüljük túl e munka értékét, ha – összegzésképpen – Mikó Imrét idézzük: „*e könyvtári lajstrom egyik forrása volt vallási és egyháztörténeti műveinek, valamint Magyar Athenásában letett bibliographiai széles ismereteinek is*”.¹¹

A könyvbarát – „Levelek” (Magyarigen)

Bár Bethlen Kata udvarában szomorúan tapasztalta a főúri világ tudatlanságát (amiről Bethlen Miklós életírásában is olvasott), mégis talált magának barátokat a főurak között. Témánk szempontjából különösen fontos a nagy műveltségű, könyvrajongó költő, *Ráday Gedeon* (1713–1792) és *Teleki Sámuel* grófúrfi személye. A Ráday Gedeonhoz fűződő kapcsolatát levelezésükből ismerhetjük meg. (1754-től 1766-ig csupán öt ismeretes.) Magánlevelezésük fontos olvasás- és könyvtártörténeti dokumentum: valóságos társalkodás a könyvek beszerzési lehetőségeiről, árukról, tartalmi értékeikről, más könyvgyűjtőkkel való kapcsolataikról. Segítségükkel rekonstruálni lehet azt a folyamatot, hogyan bővült magánkönyvtáruk, milyen forrásokból, milyen munkákkal gyarapodott, és miként hatott egymásra a két – eltérő személyiségű és érdeklődésű – könyvgyűjtő.

A levelekből megtudjuk, hogy Bod révén számos becses mű került Ráday könyvtárába, és Bod Péter is hasznos könyveket kapott tudományos munkájához a

gróftól, egymás könyvügynökei voltak Erdélyben illetve Magyarországon. Egyik alkalommal Ráday arra kéri a papot, hogy 100 német forintért vásároljon számára Erdélyben könyveket. Válaszában (1754. dec. 16-i levél) Bod szükségesnek tartja, hogy kapjon egy listát a Ráday-téka már meglévő könyveiről, hogy azokat ne vásárolja meg ismét: „*Ha az könyvek listájok kezünkön lesznek, osztán bátrabban vásárolunk... amelyek ezen lajstromban nem lesznek, megszerzem, kivált a régebbieket teljes tehetségem szerint ígykezem*”. (1754. dec. 16-i levél.) Majd szomorúan tudósítja a magyar urat, hogy bizony Erdélyben nincs annyi új könyv, amihez 1000 német forint kellene. „*Sok magyar könyvek kellenének ennyi pénzre*” – írja az 1755. április 16-i keltezésű levelében.

Érdeemes feljegyezni, hogy mely könyveket kéri Rádaytól: Huszti István Gyakorlati jogtudományát, Béltől Magyarország földrajzának összefoglalását, Dese-riciusnak A magyarok eredetéről és őseiről szóló munkáját és Priszkosz Rhétor töredékeit Bél kiadásában. „*Ha valahol előakadnának és reá szerzene a Méltóságos Úr, kívánom meghálálni*” – olvashatjuk az 1756. szept. 20-án kelt levelében. Jog és történelem: a teológia után ezek a legkedvesebbek számára.

A levelekben szó esik országos jelentőségű dolgokról is. Például az 1756. szeptember 26-án keltben felveti egy „tudományos akadémia” szükségességének gondolatát. E formában teszi közzé saját „tudományos felfedezését”, amely szerint nem Pesti Gábor Új testamentuma (1536) a legrégebb magyar könyv – mindeddig ezt hitte – , hanem Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek fordítása (1532).¹²

Azokat a munkákat, melyekről e levelekben szó esik, nagy gonddal, sok utánjárással, fárasztó utazások árán sikerült megszereznie. De a világvégi Magyarigen faluban, elzárva a világ zajától – túl a családalapításon, majd megszenvedve felesége halálát –, legkedvesebb időtöltése az utazgatás lett: a hagyatékokban szereplő, eladó könyvek (ritka nyomtatások, öreg másolások) felkutatása és megvásárlása céljából. Gyakran mentek együtt Teleki Sámuellel, „*Erdély legnagyobb könyvekhez értő bibliopola*”-val ezekre a „*kótyavetyékre*”. Pl. 1765-ben, amikor „*21. Januari és más két napokon hányták auctióra a néhai D. Josintzi József úr könyveit Enyeden; ott jelen voltam az első napon magam is, az holott a válogatott jobb könyvek drágák nem voltak*”. Vettem némelyeket magam is.¹³

Nem csupán felkérésre, megrendelésre vásárolt: saját könyvtárat gyűjtött – a számára fontos művekből. (Könyvtára magját a Leydenből hozott több mázsa könyv alkotta.)

A Bod-könyvtár – „*Catalogus librorum*” (Magyarigen)

„*Úgy képzelem el, hogy a magyarigeni szép, bolthajtásos papi laknak egyik kisebb szobájában lehetett elhelyezve a könyvtár. Itt dolgozott Bod Péter, közben kinézhetett a kertbe, talán körültekintett, és a községen túl a szőlőkön, erdőkön legeltette a szemét. A szép, sárgás pergamenbe vagy aranyozott bőrbe kötött kötetek katonásan sorakoztak a polcokon, nagyság szerint*”¹⁴ – ezzel az idillikus képpel indítja Vita Zsigmond a tanulmányát, melyben Bod Péter könyvtárát mutatja be.

Csaknem 900 kötetet számlált ez a gyűjtemény. A korabeli erdélyi könyvtárak között igen tekintélyes méretű magánkönyvtárnak számított: egy könyvbarát tudós életét példázza. Sajnos, a könyvek árverésre kerültek, szétszóródtak. Dézsi Lajos

rövid cikkben szól a könyvtár szomorú sorsáról.¹⁵ A debreceni református kollégium megvett 61 művet, ebből 49 külföldi teológiai könyv, 12 hungarikum. A többről nem tudunk, pedig sok olyan nyomtatvány és kézirat volt nála, amelyből ma már egy példány sincs meg.

Bod a *Magyar bibliothecájának* bevezető soraiban följegyezte, hogy saját 888 darab könyvről is készített jegyzéket. Sámuel Aladár kutatásai szerint ezt – a Radvánszky-család sajkózái levéltárában őrzött – jegyzéket tette közzé 1884-ben a Magyar Könyvszemlében Radvánszky Béla¹⁶. Címe: *Catalogus librorum clarissimi, dum viveret, Petri Bod de Felsőcsernáton*. Vita Zsigmond szerint ez a lista nem a tulajdonos munkája. Az árverésre készült, és sok hibás címadatot tartalmaz, hozzá nem értő hivatalnokok írták, nehezen használható kutatási célokra. Pedig éppen magánkönyvtára állományán keresztül lehet megismerni egy embert, személyét, érdeklődését, gondolatvilágát.

Mit mond – tehát – Bod Péterről, a tudósról, a papról, az emberről könyveinek jegyzéke? Vita Zsigmond tanulmányának mintájára néhány – a jegyzékből kiragadott – könyv alapján kísérlem meg a válaszadást.

Azt már tudjuk, hogy szívéhez legközelebb a teológia és a történelem állt. A prédikátor teológiához fűződő viszonyából természetesen adódik egyházi jellegű könyveinek nagy száma. Kiemelendő azonban, hogy református, unitárius és katolikus teológiai munkákat (Dávid Ferenc, Pázmány Péter) *egyaránt* találunk gyűjteményében.

A történettudomány területéről a Magyarországgal foglalkozó általános munkák mellett (Thuróczy és Istvánffy krónikái, Bonfinius műve, Bél Mátyás munkái) természetesen Erdély története külön is foglalkoztatja (Husztai András *Ó és új Dácia*-ja, Bethlen János krónikája).

A történelem testvérei a filozófia és a politika. Két népszerű Erasmus-munka mellett helyet kaptak Cartesius *Elmélkedései*, Bacon és Machiavelli könyvei, és Campanella kevésbé ismert *Monarchia Hispan* című írása. (A kor nagy francia és angol filozófusait azonban hiába keressük!)

Bod Péter időben és térben egyaránt tájékozott volt. Erre utalnak a téka földrajzi könyvei: Kaposi kéziratos *Geographiája*, két nagy földrajzi atlasz (az egyik kézzel rajzolva Magyarországot ábrázolta) és egy glóbusz.

Ezek mellett pár pedagógiai munka is helyet kapott, pl.: Apáczai *Magyar Enciklopédiája*, Weszprémi Istvántól a *Gyermekek oktatása*, Maróthi *Arithmeticájának* két debreceni kiadása, Losontzi István énekeskönyve, az *Éneklő Mester*.

Vita Zsigmond említett művében megjegyzi, hogy Bod Péter könyveinek jegyzékében legfeltűnőbb a szótárak és nyelvtanok nagy száma és sokfélesége. Ez nem meglepő, ha tudjuk, hogy Bod maga is szerkesztett szótárt. Tudományos munkájában voltak segítségére Európa legismertebb nyelvészeinek héber és arab nyelvtanai, szöveggyűjteményei, a latin és görög nyelvtanok, egy latin-német szótár, egy *Frantzia* és egy *Magyar Grammatica*, egy kéziratos *Oláh Grammatica* és Fogarasi István – ma legnagyobb ritkaságnak számító – 1648-ban nyomtatott román kátéja.

A történelmi érdeklődés mellett a magyar irodalom iránti vonzalom is végigkísérte a tudós életét. Balassi *Istenes versei*, Zrínyi *Szigeti veszedelme* mellett megtalálhatjuk a kortársak (gr. Lázár János, br. Dániel István, Aranka György) irodalmi kísérleteit is.

A könyvgyűjteményből nem hiányoznak a kor legismertebb orvosi és gazdasági természetű kiadványai sem. Így találhatunk *Bábakönyvet*, *Marha dög körül való rendtartást*, *Pestis ellen való könyörgéseket* stb.

Külön érdeme az állománynak, hogy kéziratos és nyomtatott munkák egyaránt helyet kaptak benne. Fontos megemlíteni még, hogy a román nyelvű emlékek céltudatos gyűjtéséről is tanúskodik. Ez egyáltalán nem volt jellemző a kor magyar tudósaira, könyvtáraikban román könyv nemigen szerepelt. (Valószínűleg első, korán meghalt, román műveltségű feleségének hatására kell gondolnunk.)

Nyilvánvaló, hogy egy könyvekhez értő, polihisztor tudós könyvtárának modelljét állíthatjuk össze a jegyzékből kiemelt könyvek alapján. Elsősorban hívei papja volt ő; de ha kellett orvos, állatorvos, gazda; és historiographer, literátor, geográfus, orientalista, pedagógus is – ha úgy hozta kedve.

A szintézis – Magyar Athenas

Mindaz, amit eddig elmondtam Bod Péterről, főképpen a gyűjtő ember bemutatását szolgálta. A *feldolgozó* ember a művein keresztül ragadható meg.

A már említett munkáin kívül különös figyelmet érdemel a főmű: a *Magyar Athenas* – könyvészeti ismereteinek szintézise, 20 év gyűjtőmunkájának eredménye. Sokan és sokat írtak már erről a könyvről, jót és rosszat egyaránt.

Tartalmát pontosan megadja az alcíme: „...*az Erdélyben és az Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben akik valami, világ eleibe bocsátott írások által esméretesekké lettek, s jó emlékezeteken fenhagyták, Históriajok, mellyel sok esztendők – adott, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szededetett és az mostan élőknak, s ezután következőknak tanuságokra, s jóra való felszerkentésekre közönségessé tett F. Tsernátoni Bod Péter Á M. Igeni Eklésiában a Kristus szolgálja Nyomtatott 1776-dik Esztendőben.*”

Úgy gondolom, hogy a mű vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a *szándékot*, amely létrehozta. Ennek legszebb megfogalmazását Baróti Dezső fentebb említett tanulmányában olvastam: „*a Magyar Athenas, a XVIII. századi enciklopédiák e primitív rokona ... nem elégszik meg az adatok felsorolásával; ha szerényen is, tételt akar bizonyítani [kiemelés tőlem] velük. Tétele az, hogy a magyarok között, történetünk sok viszontagsága ellenére is, minden időben akadtak nagy tudású íróemberek, s így akarva-nem akarva a felvilágosodásra jellemző embereszményt keresi a múltban.*”

E magasztos cél fényében eltörpülnek a kritikák: a néhol téves vagy pontatlan adatok, az életrajzok erősen felekezeti színezete, a sok latin kifejezés, a szegényes kép a régi irodalom „nagyjai”-ról (Balassi, Zrínyi), néhány jelentős író kihagyása, a kedélyes hang.

Felerősödnek viszont a pozitívumok: a felhalmozott anyag szokatlanul nagy mennyisége (528 író élete és munkája+55 névtelenül megjelent mű), a rendszerezés igénye (a könyvek 20 szakba sorolódnak, ebből 17 vallási, 3 világi téma), a magyar nyelvűség. Több, ma már fellelhetetlen mű létezéséről ez az egyetlen adatforrásunk. Az első magyar nyelvű írói lexikonnak tartjuk.

Beteljesedett Sinai Miklós jóvondólése: „*ezt a maradék is háls indulattal fogja venni, mint egy olyan szép munkát, a mellyel a magyar nemzetnek a tudományok*

gyakorlására való nagy hajlandósága és tehetsége bebizonyítottatik és az ellenkezőképen értő némely idegeneknek az ő balvélekedésök hathatóképen megczáfoltatik”.¹⁷

Bod Péter neve kapcsán szólni lehetne még hittudományi, egyházjogi munkáiról, halotti beszédekről, anekdotagyűjteményről, emlékiratról, irodalomtörténeti művekről és kéziratokról – valamennyi méltó arra, hogy tüzetesebben foglalkozunk vele. De ez már egy másik dolgozat feladata...

Q.E.D. – Quod erat demonstrandum...

Én csupán annak bemutatására vállalkoztam, hogy a mezítlábas székely gyerekből hogyan lett – tudásvágya, szorgalma segítségével – a 18. századi Erdély legjelentősebb tudósa, s ebben hogyan segítette könyvimádata. Ennek során – vázlatosan – képet kaptunk Erdély olvasmányműveltségéről is.

Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a könyvekhez való viszony minősége az emberi élet minőségét is befolyásolja, s egy adott kor társadalmának olvasmányműveltsége meghatározó (lehet) a korszak utólagos megítélése szempontjából. Hipotézisem – számomra igazolódott.

Toldalék

A halhatatlanságra vágyó Bod Péter Pikinér Kroncz Józseffel, a korabeli „képíróval”, készíttetett magáról egy vászonképet. Ezen tokás, bajusztalan, húsos szájú, mosolygós szemű, vállra eresztett ezüstös hajú férfi néz ránk fehér nyakravalóban, prémes mentében; finomra hegyesedett ujjai között *könyvek*, s az asztalon, a tintába mártott író toll mellett is *könyvek*.

A *Dictionarium* című munkája belső fedelén 6000 példányban mutatta meg magát így a világnak.

Pedig az öröklét *igazi* kulcsa már ekkor a kezében volt...

Kozmáné Sike Emese

JEGYZETEK

- 1 Sámuel Aladár: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. Bp., Hornyánszky ny. 1899. 223. p.
- 2 Baróti Dezső: Árnyékban éles fény. Bp., Gondolat, 1980. 11. p.
- 3 Bod Péter: Önéletírás. In: Bod Péter: Magyar Athenas. Bp., Magvető, 1982. 9., ill. 13. p.
- 4 Jákó Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen kollégium régi könyvtárának kézirat ritkaságairól. In: Jákó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, Kritérium K., 1977. 209. p.

- 5 Barcza József (szerk.): A debreceni Református Kollégium története. Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988. 412. p.
- 6 Bod P. i. m. 22. p.
- 7 Vita Zsigmond: Az enyedi kohó. Bp., Magvető, 1986. 219. p.
- 8 Madas Edit–Monok István: A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1730-ig. Bp., Balassi K., 1998. 100. p.
- 9 Bethlen Kata könyvtárának (A) és (B) jegyzéke. In: Monok István (szerk.): Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. Szeged, Scriptum Kft., 1994. 24–65. p.
- 10 Bod Péter: Magyar Athenas. Bp., Magvető, 1982. 258. p.
- 11 Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái. Bp., Emrich, 1862. 52. p.
- 12 A levéldízetek forrása: Bod Péter: Magyar Athenas. 461–484. p.
- 13 Bod P. önéletírása, 62. p.
- 14 Vita Zsigmond i. m. 214. p.
- 15 Dézsi Lajos: Bod Péter könyvtárának sorsa. Magyar Könyvszemle, 1895. 191–192. p.
- 16 Radvánszky Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. Magyar Könyvszemle, 1884. 58–86. p.
- 17 Sinai Miklós levele Bodhoz, 1767. július 29. In: Magyar protestáns figyelmező, 1872. 53. p.

Az Uj Idők Lexikona (1936–1942)

Hazai lexikonkiadásunk hiányosságai miatt továbbra is nagy keletje van könyvtárainkban és a magánszemélyek között is a több évtizeddel ezelőtt megjelent nagy, általános lexikonoknak. A legismertebb ezek közül természetesen a Révai Nagylexikona, ám kevesen tudják, hogy már a háború előtt voltak kísérletek a modernebb magyar lexikon létrehozására.

Az egyik ilyen nagy vállalkozás az Uj Idők Lexikonának megjelentetése volt. Kiadója, a Singer és Wolfner az ország egyik legnagyobb könyves cégeinek egyike, folyóirata, a Herczeg Ferenc nevével fémjelzett Uj Idők pedig a legnépszerűbb és a legnagyobb példányszámú szépirodalmi lap ebben az időben. Kicsit furcsállható talán, hogy éppen ez a cég vállalkozott erre, ugyanis – bizonyára a nagy népszerűség miatt –, „rossz” híruk volt: bestseller-kiadónak, illetve „rózsaszín” lapnak tartották ezeket.

A lexikon kiadásának ötlete 1935-ben merült fel a vállalat vezetőiben, meghozzá abból az apropóból, hogy méltóképpen megünnepeljék a lap indulásának 40. évfordulóját: „Az Uj Idők előfizetőit a magyar szó szeretete vezette és tartja az Uj Idők táborában, bizonyos tehát, hogy könyvajándéknak a lap minden előfi-

zetője örülni fog. Könyvben viszont monumentálisabbat, hasznosabbat, értéke-
sebbet senki sem adhat egy húsz kötetből álló, teljesen modern és gazdagon il-
lusztrált lexikonnál. Az Új Idők olvasótábora a művelt magyar középosztály. A
művelt embernek jellemző vágya, hogy még műveltebb akar lenni. Ezt a kíván-
ságot könyv nem elégítheti ki jobban, mint az Új Idők Lexikona.” – írják 1935
szeptember elsején, a lexikont beharangozó cikkben (UjId. 1935.II.342.)

A kiadóban jól számítottak, az érdeklődés óriási volt. Sokan fogadták hitetlen-
kedve, hogy ez a lexikon teljesen ingyenes lesz a lap előfizetőinek. Persze ha a
másik oldalról nézzük a dolgot, akkor azt is mondhatnánk, hogy több évig elő kellett
fizetni a lapra ahhoz, hogy hozzájuthasson valaki a lexikonhoz, mivel könyváru-
si forgalomba nem fog kerülni. A tervek szerint negyedévenként jelenik meg egy-egy
kötet, tehát öt év múlva válik majd teljessé a sorozat.

A lexikon főszerkesztője Lyka Károly lett, a neves művészettörténész, akinek
1896 óta jelentek meg cikkei az Új Időkben, de ekkortájt már a kiadó, illetve a
lap egyik vezetője volt. Személyében a legmegfelelőbb embert találták meg erre
a feladatra. Már a kb. 250 munkatárs kiválasztásánál kiderült, hogy „tud minden-
kiről, ismer mindenkit. Nem személy szerint!... De a munkáikat igen. Hogy ki
mit dolgozik, min dolgozik? És hogy mennyit ér a munkája. Szinte hihetetlen, de
a szellemi élet egészét is, részleteit is át tudja tekinteni.” – írja róla munkatársa,
Fodor Gyula (Emlékek egy szerkesztőségi szobából. In: Lyka Károly emlékkönyv.
Bp. 1944. 70-71.) És neki megvolt a kellő tekintélye is. Sokan húzódoztak a leendő
lexikoncikkírók közül – egészen addig, míg ki nem derült a szerkesztő személye:
„Lyka Károly? Az más... Nemcsak Lyka ismerte munkáikból a válogatottnál vá-
logatottabb tudóstársaságot, ők is ismerték Lyka Károly írásait.” S kiderült róla
az is, hogy valóságos polihisztor. Több kéziratot is megjegyzésekkel látott el, és
a szerzők helytállóknak fogadták el valamennyit, nemcsak a művészettörténeti,
hanem bármely más tudományágban és témakörben is.

Az Új Idők természetesen máris megkezdte a lexikon propagálását. Hamarosan
közölt néhány rövid cikket, amelyekben pl. néhány ismertebb munkatárs írta le,
hogy miért vállalták a részvételt a lexikon elkészítésében. És egészoldalas hirdeté-
sek is megjelentek a lapban, melyekből kiderül, hogy ez a „magyar lapkiadás törté-
netében egyedülálló”, s hogy nemcsak tudományos, de „nemzetgazdasági szem-
pontól” (mármint hogy öt esztendeig nyújt munkát a papírgyárak, nyomdák stb.
dolgozói ezreinek) és a „nemzeti műveltség szempontjából” (hiszen „jellemezően új
magyar műveltség alapjait rakja le”) is jelentős.

Az első kötet 1936 márciusában jelent meg. A figyelmes kritikuskak persze
azonnal szembeötlött két dolog. Az egyik a kötet terjedelme: a megszokott 7-800
oldal helyett, csak 3-400 volt. (A lap egy külön cikkben magyarázta el, hogy a
régii lexikonok vastagok, testesek és kezelhetetlenek. Az új angol könyvművészeti
gyakorlat szerint viszont legyen könnyű és könnyen kezelhető egy lexikonkötet
is.) A másik tény pedig az volt, hogy ezek a kötetek csak fűzve voltak ingyenesek.
A kötésért már külön kellett fizetni 1,60 pengőt. Lehetőség volt arra is, hogy két
kötetet egybekössenek 2,50-ért – ebben az esetben viszont a kötetek száma máris
a felére csökkent...

A kiadó jól számított: mindenki kötve kívánta megkapni a lexikont (hiszen még
így is olcsó volt), sőt még vissza is küldhették a már megkapott fűzöttet, hogy
bekötessék. Így hát a kiadás minden bizonnyal nem volt veszteséges (bár mindig

hangsúlyozták, hogy ez áldozat a részükről), ekkora mennyiségnél (az előfizetők száma kb. 50 000 volt!) már sokkal kevesebb volt a ráfordítás. És nem kétséges, hogy mekkora reklám volt ez a kiadónak és a lapnak egyaránt.

A Singer és Wolfner cég soha nem bízott semmit a véletlenre. Hogy az érdeklődést fenntartsák a lexikon iránt, időről időre megjelentek cikkek a lapban, melyek tulajdonképpen burkolt reklámnak tekinthetők. Ilyen pl. az „Ami hozzátartozik a műveltséghez” című írás (UjId. 1936.II.168.), amelyben egy egész hasábon keresztül a félműveltség veszélyeiről értekeznek a szerző – és természetesen a végkifejlet nem más, mint hogy „az Uj Idők Lexikona ebben is segítségére van az olvasóinak. A Lexikonban minden használt, vagy kevésbé használt idegen szó jelentése és pontos magyarázata benne van.” A „Kötelező baktériumok” című cikkben (UjId. 1936.II.652.) a szerző egy pohár tej felett elmélkedik: vajon milyen baktériumok vannak benne? Elhatározza, hogy utánanéző a dolognak, akár a bakteriológiai intézetbe is elmegy – ám ez felesleges immár, mert éppen megérkezett a lexikon 3. kötete, amelyből mindent megtudhatunk, amit csak akarunk...

De megjelennek esetenként másfajta cikkek is, gyakran az első oldalon: „Előtünk fekszik az asztalon az Uj Idők Lexikona ötödik kötete. Most érkezett a nyomdából, még érezni rajta a nyomdafesték friss szagát. Magával hozta a serény munka tavaszi levegőjét, vidám, könnyű lázát, sok izgatott örömét. Szinte él még, szinte lélegzik...” – lelkesedik az ismeretlen cikkíró, és így fejezi be írását: „... bocsássák meg nekünk ezt a kissé meghatott hangú beköszöntőt. Tudjuk, hogy ajándékot nem szokás dicsérni, de szolgáljon mentségünkre, hogy csak olvasóink véleményét: a sokezer levél tartalmát foglaltuk itt össze.” (UjId. 1937.I.405.)

Láthatóan a lap munkatársai nagy képzelőtehetségről tesznek tanúbizonyságot a lexikon dicséretében. Nemcsak az olvasó eszére, hanem a szívére is hatni akarnak: ne csak használják a lexikont, hanem szeressék is.

Hámos György pl. így ír a 7. kötetéről: „Tudom, hogy amit a Cun és a Drótfény között találok, ez a hatalmas gyönyörű világ a tudás és az igazság elpusztíthatatlan világa.” (UjId. 1937.II.494.) A 14.-ről viszont Zsigray Julianna vallja be, hogy „már napok óta olyan izgalommal, olyan ismeretlen, boldog világba való felejtkezéssel” olvassa „amilyent az indiánregények óta” nem érzett... (UjId. 1940.I.96.)

Más okból van írni való 1939 januárjában a 12. kötetéről: „A G-betűs címszóanyag egészen, és a H-betűs is jórészt nyomásra készen állt már, amikor egymillió felvidéki testvérünk hazatért. Nekem jutott az a boldogító feladat, hogy a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal november 5-én kiadott hivatalos közleménye alapján valamennyi visszacsatolt felvidéki községnek a trianoni állapotoknak megfelelően megszövegezett adatait helyesbítsem... Természetesen az immár elavult térképeket is újjakkal kellett kicserélni. Hála Istennek! Ilyen körülmények között egy-két nappal később is jelent meg lexikonunk XII. kötete a szokottnál...” (UjId. 1939.I.40.)

S megjelenik a politika a 13. kötetben is: „Történelem és iránymutatás egyszerre a kötet főcíkje is: Magyarország Főméltóságú Kormányzójának, vitéz Nagybányai Horthy Miklósnak az életrajza.” – írják erről a kötetéről, amelynek kézbevételekor egyébként „az az érzésünk, hogy a tudomány végtelen birodalmát tapasztalt vezető irányítása mellett, arányos útszakaszokban járjuk be.” (UjId. 1939.I.630.)

Ekkor egyébként már látszott a kötetek beosztásáról, hogy a megadott terjedelem nem lesz tartható: 1940 márciusában be is jelentik, hogy 20 helyett 24 kötetes lesz a lexikon.

A 18. kötet kapcsán írnak arról, hogy „élő szervezet minden lexikon. A lexikon szíve nem költői értelemben felfogott ... szív, hanem az, amit a természettudományból ismerünk: a vérkeringés központja, mozgó gépezet... A magyar lexikonok szíve az M-betűs kötet, annak is pontosan a magyarsággal és Magyarországgal foglalkozó része.” (UjId. 1940.I.427.)

A 19. kötet ismét csak késéssel juthatott az olvasók kezébe, ezúttal Észak-Erdély visszatérése miatt. A kötet már teljes egészében kinyomtatott állapotban volt, tehát szinte újra kellett szerkeszteni... A lap közli is Nagyvárad legújabb térképét, amelyen a főbb útvonalak immár Tisza István, Teleki Pál, Csáky István, Horthy Miklós – és Hitler Adolf nevét viselik... (UjId. 1940.II.674.)

Az utolsó kötet megjelenése után a lap szerkesztői a „Beváltottuk ígéretünket...” című cikkben zárták le a vállalkozást: „Mikor az Uj Idők negyvenéves jubileumának méltó megünneplését tervezgettük, egyhanguan az a vélemény alakult ki, hogy olyan művet kell teremtenünk, mely mind a nagyközönség, mind az egyetemese magyar kultúra szempontjából a legjobb szolgálatokat teljesíti. [...] És most, hogy felsorakozik előttünk a huszonnégy, tekintélyt parancsoló kötet, látjuk csak igazán, mennyire helyes volt az Uj Idők kiadójának gondolata... [...] A nagy művet most már befejezve, bizalommal nyújtjuk át közönségünknek és reméljük hogy jó hasznát fogja venni. Átérezzük a pillanat jelentőségét: akik ezt a lexikont életrehívták, nemzedékekre szóló művel gazdagították a magyar művelődést.” (UjId. 1942.II.31.)

Ugyanakkor – nyilván, hogy a kínálózó üzletet se szalasszák el – mégis meghirdették a lexikon árusítását a nagyközönségnek. 12 kötetben, díszes félvászonkötésben (másfajtaban, mint amilyenben a lap előfizetői kapták) ára – egy egyszerű fém állványal együtt – 200 pengő volt.

A kiadó vezetői azonban nem pihentek. Talán válaszolni akartak azokra a vádakra, amelyet a szélsőjobboldali sajtó hangoztatott egyre jobban: hogy a Singer és Wolfner Kiadó zsidó cég, s mint ilyen, magyarellenes, elpusztítandó... Ezért újra visszatértek a lexikonra: „Egyik hűséges olvasónk azt emeli ki, hogy könyvesszéki rényének legszebb dísze a méreteiben is tiszteletet parancsoló, kiállításában rendkívül ízléses sorozat, a másik megköszöni azt a sokszoros tanulságot, mellyel a kötetek forgatása járt, van olyan is, aki – mint minden szolgálatra kész jóbaráttól – a rejtvényfejtés szórakoztató foglalatosságai közepette kért és kapott tanácsokat, és van olyan is, aki az élet nagy kérdéseiben tapasztalta ki minden szükséglettel számoló, a nemzetnevelő feladat súlyos felelősségét mélyen átérző gondosságát.” – Az utóbbi félmondat már egyértelműen reflexió a vádakra. Majd így folytatják: „Az Uj Idők azonban nem áll itt meg, hanem folytatni akarja a nagyjelentőségű ismeretterjesztő munkát... Az új sorozat, a Művelődés Könyvtára, méltán sorakozik az Uj Idők lexikona mellé, azt sok tekintetben kiegészíti, de önmagában is lezárt egész.” (UjId. 1942.II.346.)

Ezt a sorozatot is húsz kötetre tervezték, meg is kezdték a kiadást, de a közeledő front miatt ez már nem valósult meg.

Bálint Gábor